

Onderbroken schalen: de bouw van Les Ulis (1960–1979)

Is er niet sprake van een zekere dubbelzinnigheid in het koppelen van de woorden 'architectuur' en 'territorium'? Binnen het domein van de ontwerp-praktijk is de territoriale schaal het ene, en de architectonische schaal het andere uiterste. De nevenschikking van deze uitersten suggereert dus eerder een poging een uitgebreid scala van schalen coherent samen te brengen, dan dat ze zich uitsluitend op grootschalige kwesties concentreert. Als architectuur echter wordt gedefinieerd als de kunst om constructies te bedenken en te bouwen, dan kan het feit dat de betekenis van

'territorium' veelvoudig is helpen bij de lastige taak om nauwkeurig vast te stellen welk onderzoeksgebied 'de architectuur van territoria' precies beslaat.

In de *Dictionnaire de la géographie* staan drie afzonderlijke lemma's die meer dan tien gangbare toepassingen van het woord territorium definiëren. Slechts enkele daarvan zal ik aanhalen: het territorium als ruimtelijke continuïteit, in tegenstelling tot een netwerk; als een synoniem van 'plaats', dat iets lokaals aanduidt, maar zonder specifieke afmetingen te geven; als een epistemologisch begrip, dat het territorium (sociaal discours) onderscheidt van de werkelijkheid (geografische ruimte); als een begrensd oppervlak, zoals het voornamelijk in de logica van de staat wordt gebruikt; als een metafoor voor territoriumdrift, ontleend aan de wijze waarop dieren de alleenheerschappij over een deel van de ruimte hebben; als een toegeëigende ruimte, waarmee men zich identificeert.¹

Dit artikel gaat over de evolutie van een bouwlocatie in het zuiden van de regio Parijs tijdens de jaren zestig en zeventig. Het verhaal wordt verteld vanuit

¹ Jacques Lévy en Michel Lussault (red.), *Dictionnaire de la géographie et de l'espace des sociétés* (Parijs: Belin, 2003), 907–910.

Sandra Parvu

Discontinuous Scales: Building Les Ulis (1960–1979)

There is an ambiguity inherent to the conflation of the words 'architecture' and 'territory'. In the realm of design practice, territorial scales sit at the opposite end from architectural ones. Rather than just concentrating on large-scale issues, this juxtaposition of extremes would thus suggest the attempt to coherently bring together an extended spectrum of scales. However, if architecture is defined as the art of conceiving and building structures, the multiple meanings of the territory may contribute to the difficulty of pinpointing what field of investigations 'the architecture of the territory' exactly covers.

In the *Dictionnaire de la géographie*, there are three separate entries defining more than ten common uses from which I will quote only a few: the 'territory' as spatial continuity opposed to networks; as a synonym of 'place' designating something local but without being indicative of a particular size; as an epistemological notion that distinguishes the territory (social discourse) from reality (geographic space); as a bordered surface, most commonly used by state logic; as a metaphor borrowed from the way in which animals have exclusive control over a portion of space; as an appropriated space with which one identifies.¹

The following article presents the evolution during the 1960s and '70s of a building site in the South of the Paris Region. Its story is told from the frame given by five different scales. The analysis aims to show that different meanings of the 'territory' become relevant at each scale and that they are tied to different points of view, be it that of inhabitants, politicians, or architects. The project, a large-scale housing operation, was part of the post-war construction effort

¹ Jacques Lévy and Michel Lussault (eds.), *Dictionnaire de la géographie et de l'espace des sociétés* (Paris: Belin, 2003), 907–910.

het raamwerk van vijf verschillende schalen. Het doel van de analyse is aan te tonen dat de verschillende betekenissen van 'territorium' op iedere schaal relevant worden en dat ze verbonden zijn aan de verschillende gezichtspunten van hetzij bewoners, hetzij politici of architecten. Het project, een groot-schalige huisvestingsoperatie, maakte deel uit van de naoorlogse bouwactiviteiten die bekend staan als de *aménagement du territoire* ('territoriale planning') en die een poging waren de Franse bevolking gelijkmatiger te verdelen over heel Frankrijk, gedeeltelijk als middel om de Franse economie te stimuleren. Als zodanig omvat het precies de ontwerpkwesities waarmee architecten worden geconfronteerd als zij een antwoord geven op vragen die te maken hebben met wisselende schalen. De belangrijkste vraag hierbij – en ik denk dat die van fundamenteel belang is voor de 'territoriale architectuur' – is hoe we werkprocessen, waarbij extreme schaalverschuivingen in het spel zijn, kunnen doorgronden. Hoe kunnen zij vervolgens een plaats geven aan de grote verscheidenheid aan gezichtspunten die de verschillende temporaliteiten en ruimtelijke verwickelingen met zich meebrengen?

known as the 'aménagement du territoire', which attempted to more evenly redistribute the French population across France as a means, in part, of boosting its economy. As such, it best encapsulates the design issues with which architects are confronted when fulfilling demands that cover a wide range of scales. The main question this poses, which I believe is fundamental to the 'architecture of the territory', is: How can one make sense of a working process that involves extreme scale shifting? And how can it accommodate a multiplicity of points of view bearing different temporalities and spatial involvements?

A Multi-Scalar Tale

1: 200,000, Territory and State Logic
 In 1960, Pierre Sudreau, Minister of Construction in Charles de Gaulle's administration, draws a red perimeter within which the 'ZUP de Bures-Orsay' (*zone à urbaniser en priorité*: 'zone to be urbanised with priority') will be built. With this small gesture, Sudreau enforces the definition of the territory as an abstract surface bound by a limit. The new limit supersedes the existing municipal order,

Een veelschalig verhaal

1: 200.000, het territorium en de logica van de staat
 In 1960 tekent Pierre Sudreau, de bouwminister in de regering-Charles de Gaulle, een rode omtrekslijn waarbinnen de 'ZUP de Bures-Orsay' (*zone à urbaniser en priorité*: 'met prioriteit te verstedelijken zone') zal worden gebouwd. Met deze ene pennenstreek onderschrijft Sudreau de definitie van het territorium als een aan een grens gebonden, abstract oppervlak. De nieuwe grens verdringt de bestaande gemeentelijke structuur, doordat ze zich over twee bestaande woongemeenschappen uitstrekt. Daarmee wordt de territoriale integriteit van beide ontkend.

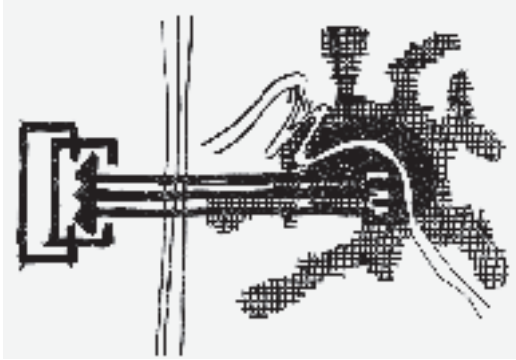
In de diagrammen [1] zien we de evolutie van territoriale planningsmodellen gedurende de periode dat deze ZUP werd gebouwd. Ze gingen van begrensde oppervlakken naar netwerken, van geometrische naar organische metaforen, van homogene ruimte naar gepolariseerde geografie op basis van bestaande stedelijke centra. Zoals we bij de volgende schaal zullen zien conflicteert deze snelle modelwisseling met het langzamere ritme van de bouwpraktijk.

since it sits on top of two existing communes whose territorial integrity will be thus denied.

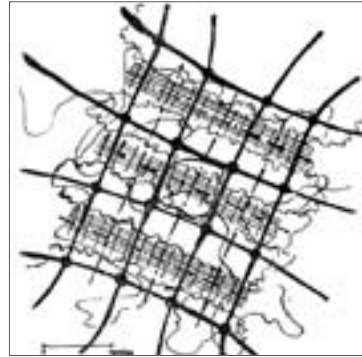
In the diagrams [1] we see the evolution of territorial planning models during the construction period of this ZUP. They went from bound surfaces to networks, from geometric to organic metaphors, from homogenous space to polarised geography supported by existing urban centres. As will be seen in the next scale, this rapid model change clashes with the slower rhythm of construction on the ground.

1: 2,000, Territory as Place
 10,000 housing units, educational, sports and cultural activities are

planned inside the perimeter identified by the Minister of Construction. The mayors of each commune reluctantly follow governmental orders. They don't talk to each other. The local logic and site setup manage to detract the project from its course. The architects Robert Camelot and François Prieur are appointed to design the new estate.² Their initial party groups small central districts around an urban core [2]. In reality construction begins in 1965 from the limit of the ZUP. Electricity lines, gas and water pipes

a) Paris Parallèle, 1960

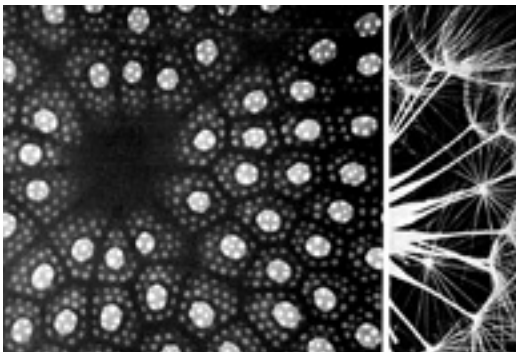
b) Paris Logique, 1962

c) Paris M3, 1962

d) Masterplan regio Parijs, 1965 / Paris Region Master Plan, 1965

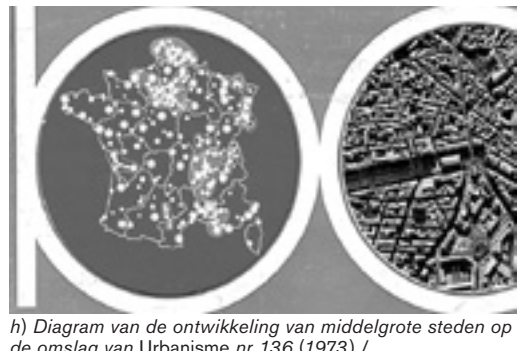
e) Metaforen voor het territorium, gepubliceerd in Urbanisme nr. 89 (1965) / Metaphors for the territory published in Urbanisme no. 89 (1965)

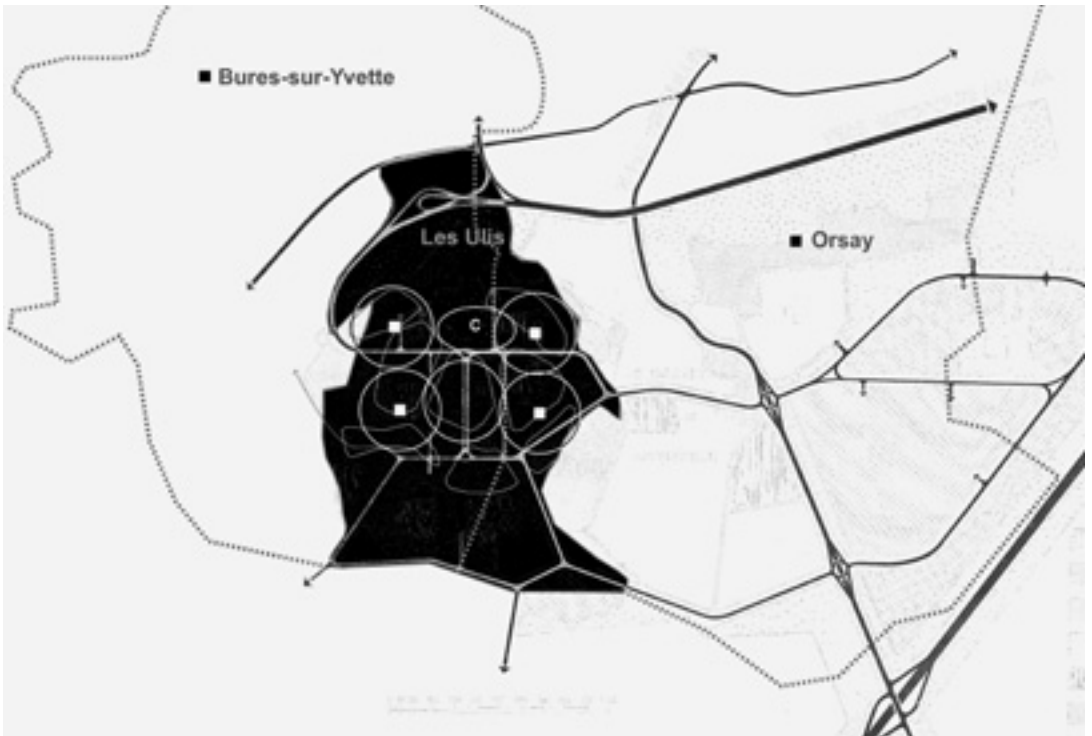
f) Schets die de 8 'métropoles d'équilibre' voorstelt, 1965 / Sketch representing the eight 'métropoles d'équilibre', 1965

g) Parijs door de architect Paul Maymont, 1968 / Paris by architect Paul Maymont, 1968

h) Diagram van de ontwikkeling van middelgrote steden op de omslag van Urbanisme nr. 136 (1973) / Diagram on the cover of Urbanisme no. 136 for the development of mid-size cities, 1973

2. Vroeg ontwerp van de ZUP voor Bures-Orsay (overgetekend van R. Camelot, 1961) /
 Early design of the ZUP Bures-Orsay (redrawn after R. Camelot, 1961)

3. Luchtfoto IGN, grens ZUP en woongemeenschappen (stippellijn), 1968 /
 IGN aerial photograph, ZUP and communes boundary (dotted line), 1968

1: 2.000,
het territorium
als plaats

10.000 wooneenheden en educatieve, sportieve en culturele activiteiten gepland. De burgemeesters van de twee woongemeenschappen volgen de overheidsbevelen met tegenzin op; ze spreken niet met elkaar. De lokale logica en inrichting van de buurt slagen erin het project van zijn koers af te brengen. De architecten Robert Camelot en François Prieur² worden aangesteld om de nieuwe woonwijk te ontwerpen. In hun eerste indeling zijn centrale wijpjes rondom een stedelijke kern gegroepeerd [2]. In werkelijkheid begint de bouw in 1965 vanaf de grens van de ZUP. Elektriciteitskabels en gas- en waterleidingspijpen worden doorgetrokken vanuit de infrastructuur van omringende dorpen binnen de bouwperimeter. Op luchtfoto's is een stad te zien die eigenaardig naar binnen groeit [3]. Het geometrische centrum van de stad, ooit een pad langs aardbeinvelden en een gemeenschappelijke grens, is verworden tot een verlaten veld met resten van een bouwterrein. De bewoners van de nieuwe woonwijk, die als twee onafhankelijke helften is gebouwd, keren elkaar

Binnen de perim-
eter die door de
minister was
vastgesteld worden

de rug toe. Ze kijken uit in tegenover-
gestelde richtingen, allen in de richting
van het centrum van de gemeenschap
waarvan ze afhankelijk zijn. Ieders
positie versterkt de lokale integriteit van
het territorium versus de autoriteit van
de staat.

1: 500,
territorium als
metafoor voor
territoriumdrift

In 1976 werd van
de ZUP bij referen-
dum een nieuwe
woongemeenschap,
genaamd 'Les Ulis'

gemaakt. Hoewel een meerderheid van
de bewoners koos vóór de oprichting van
een nieuwe administratieve eenheid,
onthult een meer gedetailleerde interpre-
tatie van de stemresultaten dat de
bewoners, die niet in de nieuwe woon-

- 2 Robert Camelot (1903–1992) en François Prieur (1921–1987) werkten meer dan 10 jaar samen aan het masterplan van de ZUP. Ze waren afzonderlijk betrokken bij de bouw van talrijke voorzieningen en enkele woonwijken. Camelot ontwierp niet alleen twee groepen woningen, 'Le Bois du Roi' en 'La Treille', maar ook een peuterschool, een bestuurscentrum en 3 basisscholen. Prieur ontwierp een postkantoor, een *supermarché* en 2 middelbare scholen. De meeste woningen zijn ontworpen door gastarchitecten zoals Georges-Henri Pingusson, die door Prieur persoonlijk was uitgenodigd mee te werken aan dit project.

are extended from the infrastructure
of surrounding villages to the construction
perimeter. On aerial photographs, the
town strangely grows inwards [3]. Its geo-
metric centre, once a path bordering
strawberry fields and a communal border,
has become an abandoned field with
building site leftovers. Built as two inde-
pendent halves, the inhabitants of
the estate turn their backs to each other.
Facing in opposite directions, each to-
wards the centre of the commune upon
which it depends, each of their positions
reinforces the local integrity of the territory
against state authority.

1: 500,
Territory as Meta-
phor of Animality

By referendum
in 1976, the ZUP is
made into a new
commune named

'Les Ulis'. Although a majority of its
residents choose the creation of a new
administrative entity, a more detailed
reading of the ballot reveals that the
inhabitants not living on the estate want to
exclude the newly arrived population.
The latter threatens the exclusive control
and homogeneity of the previous group of
inhabitants, who, rather than share this
portion of space, prefer to surrender
it by allowing the creation of a new com-
mune. This situation pressures the

architects to provide new facilities and
an urban centre in which the inhabitants
can gather and establish the identity
of the new city. Prieur and Camelot deve-
lop a dense programme that will be
built along the old communal boundary.
From north to south, churches, open
air markets, post offices, financial centres
and supermarkets are aligned in an
attempt to stitch together the two sides of
the estate [4].

1: 200,
Territory and
Networks

While discussions
concerning the
urban centre follow
their course, an

unexpected event occurs. The proximity of
a dual carriageway attracts the attention
of private investors. They want to build a

- 2 Robert Camelot (1903–1992) and François Prieur (1921–1987) collaborated on the master plan of the ZUP for over ten years. They were separately involved with the construction of numerous facilities and some housing districts. Camelot designed two groups of housing, 'Le Bois du Roi' and 'La Treille', as well as a nursery school, an administrative centre and three primary schools. Prieur designed a post office, a commercial centre and two secondary schools. Most of the housing was designed by guest architects, such as Georges-Henri Pingusson, whom Prieur had personally invited to collaborate on this project.

wijk woonden, de pas gearriveerde bewoners wilden buitensluiten. De laatstgenoemden vormen feitelijk een bedreiging voor de exclusieve zeggenschap en de homogeniteit van de vroegere groep bewoners, die liever afstand doet van een deel van de ruimte door er de bouw van een nieuwe woongemeenschap toe te staan, dan dat ze de ruimte wil delen. Deze situatie dwingt de architecten te voorzien in nieuwe faciliteiten en een stadscentrum, waar de bewoners kunnen samenkomen om de identiteit van de nieuwe stad te ontwikkelen. Prieur en Camelot werken een compact programma uit dat langs de oude gemeenschappelijke grens zal worden gebouwd. Van noord naar zuid vormen kerken, openluchtmarkten, postkantoren, bankfilialen en supermarkten zij aan zij een ononderbroken poging de twee zijden van de woonwijk aan elkaar te hechten. [4]

1: 200, Terwijl de discussies over het stedelijk centrum hun loop hebben, gebeurt er iets onverwachts. De nabijheid van een vierbaansweg trekt de aandacht van particuliere investeerders. Zij willen aan de grens van de zuidpunt van de nieuwe

woonwijk een regionale *supermarché* bouwen. De nieuwe stad, die haar balans na de zwaartepuntwijziging ten gevolge van de oprichting van de woongemeenschap nog niet helemaal heeft teruggevonden, wordt opnieuw uit het lood geslagen door de mogelijkheid dat dit grote gebouw zal gaan concurreren met haar eigen centrum. Na veel aarzelen proberen Prieur en Camelot de discrepantie te overbruggen die bestaat tussen de logica van bewoning, die gegenereerd wordt door transportnetwerken, en de oppervlakte van de ZUP. Zij kiezen ervoor de *supermarché* in hun ontwerp te integreren. De stad wordt uitgebreid met attractieparken, kerkhoven en nieuwe wooneenheden [5]. Niets daarvan zal van de grond komen. In 1977 is de regionale supermarkt klaar. De voorgevel grenst aan de grote weg. Er zijn geen achteringen van vanaf het vlakbij gelegen, lege terrein dat het stadscentrum had moeten worden.

1: 50, Aan de voet van een ruimtelijke betonnen plaat toeëigening staan winkelwagentjes opgesteld [6]. Het gebruik van die winkelwagentjes heeft het stadsbestuur doen besluiten

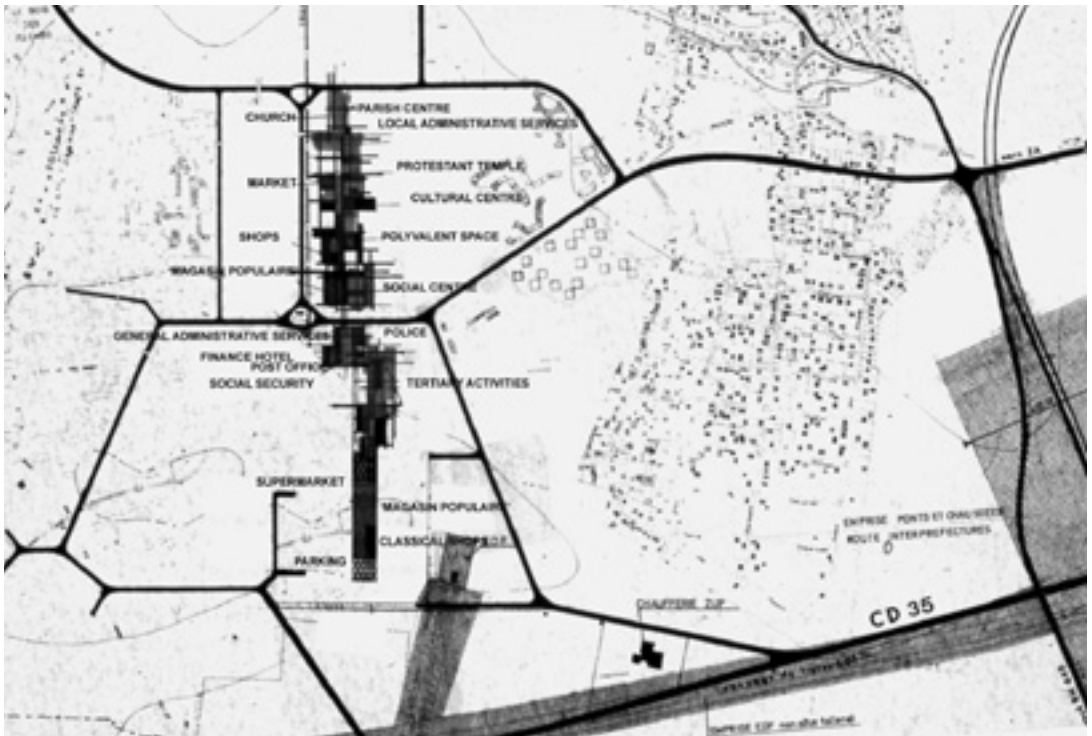
regional commercial centre bordering on the southern tip of the estate. Not having quite recovered its balance after the centre of gravity was changed by the creation of the new commune, the new town is again thrown off balance by the possibility of this large building competing with their urban centre. After much hesitation, Prieur and Camelot try to accommodate the discrepancy between the logic of occupation generated by transportation networks and the surface of the ZUP. They choose to integrate the supermarket into their design. The town expands with lunaparks, cemeteries and new housing units [5]. None of it is built. By 1977, the regional supermarket is finished. Its front façade borders the highway. Its back presents no openings towards the vacant perimeter that is supposed to become the centre of town.

1: 50, At the foot of a concrete slab, Spatial Appropriation trolleys are aligned [6]. Their use has caused the town authorities, financially supported by the commercial centre, to design special trucks to regularly pick them up. Caretakers tidy them in designated spots so as to facilitate their

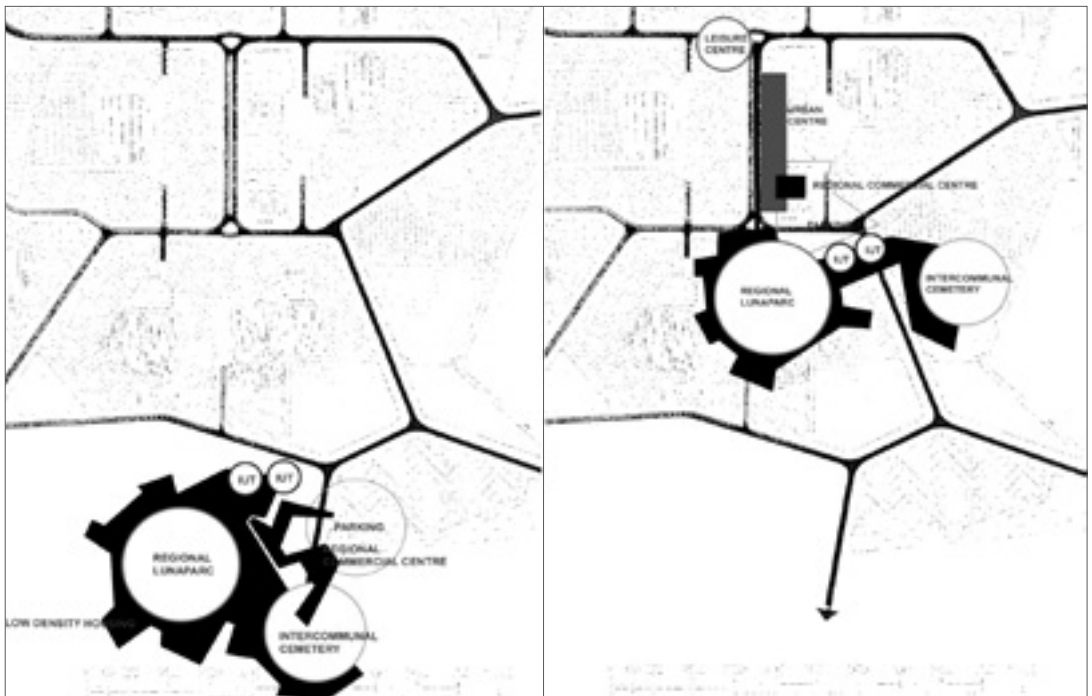
return to the supermarket's premises. The development of this practice can be explained: the inhabitants of the estate that can't afford a car, cross the park on foot to go shopping. On their way back, they transport the goods in trolleys supplied by the supermarket. Through this transversal use of trolleys, the inhabitants of Les Ulis have found a way to readjust spatial constraints to their needs, with the means that they have available. In 2002 the commune launched an urban competition aiming at improving the relationship between the urban and the commercial centre.

Territorial Strata and Urban Centrality

It is regular practice for architects to change scales. In fact, a large part of their education is dedicated to developing projects by testing them at different levels of representation. Inherited from the humanist tradition and captured in Alberti's metaphor, 'the city is like a large house, and the house in turn is like a small city', this education supports the point of view according to which a change of scale shouldn't affect design processes. Aldo Rossi's *L'Architettura della città* and

4. F. Prieur, lay-out stadscentrum na de stichting van Les Ulis, 1968 /
 F. Prieur, layout of the urban centre after the establishment of Les Ulis, 1968

5. Twee alternatieve voorstellen voor de integratie van de regionale supermarkt
 (overgetekend van schetsen van F. Prieur, 1969) /
 Two alternative proposals for the integration of the regional commercial centre
 (redrawn after F. Prieur sketches, 1969)

met financiële steun van de *supermarché* speciale heftrucks te ontwerpen om ze regelmatig te verzamelen. Opzichters rijden ze netjes naar aangewezen plaatsen, zodat ze gemakkelijker kunnen worden teruggebracht naar het terrein van de *supermarché*. Er is een verklaring voor de ontwikkeling van deze praktijk: de bewoners van de nieuwe woonwijk die zich geen auto kunnen veroorloven, steken het park te voet over om boodschappen te gaan halen. Op de terugweg vervoeren ze hun aankopen in de winkelwagentjes van de *supermarché*. Met dit kruisgebruik van winkelwagentjes hebben de bewoners van Les Ulis een manier gevonden om de ruimtelijke beperkingen aan te passen aan hun behoeften met de middelen die hen ter beschikking staan. In 2002 lanceerde de woon-gemeenschap een stedelijke competitie die als doel had de relatie tussen het stadscentrum en de supermarkt te verbeteren.

Territoriale strata en stedelijke centraliteit

Voor architecten zijn schaalwijzigingen aan de orde van de dag. Een groot deel van hun opleiding is in feite gewijd

aan het ontwikkelen van projecten, door die op verschillende uitvoerings-niveaus te onderzoeken. Dit onderwijs, geërfd van de humanistische traditie en gevangen in Alberti's metafoor: 'de stad is als een groot huis, en het huis op zijn beurt is als een kleine stad', ondersteunt het gezichtspunt dat schaalveranderingen geen invloed zouden moeten hebben op ontwerpprocessen. Deze positie, die ontkent dat schaal van belang is en die zodoende een continuïteit tussen architectuur en stedenbouw vaststelt, werd versterkt door *L'Architettura della città* van Aldo Rossi en door de interpretatie van bestaande steden als architectonische fenomenen van Giorgio Grassi.⁹

Op basis van diezelfde vooronderstelling probeerden Camelot en Prieur tijdens de vele jaren dat ze bij Les Ulis betrokken waren hun project, ondanks de verschillende schalen en uiteenlopende combinaties van belangen waarmee die gepaard gingen, coherent te houden. Klaarblijkelijk zaten de architecten klem tussen invloedrijke standpunten, zoals die van het lokale bestuur, de staat en particuliere investeerders, en waren ze niet meer in staat de uit de renaissance geërfd, paradigmatische continuïteit te garanderen.

6. Winkelwagentjes in de wijk Champs Lanniers, Les Ulis, 2004 / Trolleys in the Champs Lanniers district, Les Ulis, 2004

In *Il territorio dell'architettura* van Vittorio Gregotti, gepubliceerd in 1966, hetzelfde jaar als het boek van Rossi, verschuift het perspectief met betrekking tot de beperkingen en de rol van de architect. Gregotti betoogt in zijn boek dat de introductie van het territorium in het domein van het architectonisch onderzoek de continuïteit tussen architectuur en stedenbouw heeft ontwricht, en dus Rossi's claim op de autonomie van het ontwerp: 'We zijn ons ervan bewust dat de territoriale werkelijkheid is gebaseerd op een reeks complexe strata die met elkaar in wisselwerking staan; de laatstgenoemde vormen gedifferentieerde ruimtelijke modellen (geografische, administratieve, demografische, economische).'⁴ Samen met architecten als Giancarlo de Carlo en Ludovico Quaroni zal Gregotti proberen de kloof tussen architectuur en het territorium te overbruggen door de kennis van nieuwe disciplines aan het architectonische curriculum toe te voegen: 'Ludovico Quaroni startte een experimentele cursus. Deze cursus onttaarde al gauw in een debat tussen twee groepen. De ene groep wilde politieke keuzes combineren met stedelijke keuzes, terwijl de andere groep wetenschappelijke methoden op de 'planning' wilde toepassen, om politici daarna alternatieven te bieden.'⁵

Een van de verschillen tussen deze disciplines en het terrein van de architectuur is dat hun onderzoeksmethoden maar op één geselecteerde schaal kunnen worden gewaarborgd. In een aan dit onderwerp gewijd artikel beschrijft de Franse historicus Bernard Lepetit een door hem bijgewoonde conferentie. In de loop van de conferentie ontstond er een ernstig verschil van mening tussen een groep historici en een econoom.⁶ De laatstgenoemde had ervoor gekozen zijn onderwerp in te kaderen door het gedurende een langere periode te bekijken, terwijl de historici de voorkeur hadden gegeven aan een micro-historische benadering. Ze kwamen tot volkomen tegenovergestelde conclusies, maar, verklaart Lepetit, die kwamen voort uit twee onderzoeken die op twee ver-

Giorgio Grassi's reading of existing cities as architectural phenomena reinforced this position that denies scale its importance and thus establishes a continuity between architecture and urbanism.³

On the same premise, Camelot and Prieur attempted during the many years of their involvement in Les Ulis to maintain the coherence of their project in spite of the varying scales and diverging sets of interests that accompany them. Stuck between powerful positions such as those of the local administration, of the state and of private investors, it appears that the architects were no longer able to ensure the paradigmatic continuity inherited from the Renaissance.

Il territorio dell'architettura, published in 1966, the same year as Rossi's book, Vittorio Gregotti shifts the perspective with regard to the limits and role of the architect. Gregotti argues that the introduction of the territory within the field of architectural investigations has disrupted the continuity between architecture and urbanism, and thus Rossi's claim for the autonomy of design: 'We are aware that territorial reality is built upon a series of complex interacting strata; the latter constitute differentiated spatial models (geographic, administrative, demographic, economic).'⁴ Together with architects

such as Giancarlo de Carlo and Ludovico Quaroni, Gregotti will attempt to mend the gap between architecture and the territory by bringing the knowledge of new disciplines to the architectural curriculum: 'Ludovico Quaroni began an experimental course. This course soon became a debate between two groups. One group aimed to combine political choices with urban choices, while the other aimed to apply scientific methods to 'planning' in order to then present alternatives to the politicians.'⁵

One of the differences between these disciplines and the field of architecture is that their research methods can only be validated at one chosen scale. In an article dedicated to this topic, French historian Bernard Lepetit describes a conference he attended during the course of which there was strong disagreement between a group of historians and

3 Peter Eisenman, 'Editor's Introduction', in: Aldo Rossi, *The Architecture of the City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1982; Padua: Marsilio, 1966), 3–11.

4 Vittorio Gregotti, *Le territoire de l'architecture; suivi de vingt-quatre projets et réalisations* (Parijs: L'Esquerre, 1982; Milaan: Feltrinelli, 1966), 58.

5 Vittorio Gregotti, *New Directions in Italian Architecture* (New York: George Braziller, 1968), 80.

6 Bernard Lepetit, 'De l'échelle en histoire', in: Jacques Revel (red.), *Jeux d'échelles* (Parijs: Gallimard-Seuil, 1996), 71–94.

3 Peter Eisenman, 'Editor's Introduction', in: Aldo Rossi, *The Architecture of the City*, (Cambridge, MA: MIT Press, 1982; Padua: Marsilio, 1966), 3–11.

4 Vittorio Gregotti, *Le territoire de l'architecture; suivi de vingt-quatre projets et réalisations* (Paris: L'Esquerre, 1982; Milan: Feltrinelli, 1966), 58 (translation S. Parvu).

5 Vittorio Gregotti, *New Directions in Italian Architecture*, (New York: George Braziller, 1968), 80.

schillende schalen waren verricht: 'De conclusies van de historici waren niet beter dan die van de econoom, net zo min als een kaart van 1:25.000 juist is dan een kaart van 1:500.000. In werkelijkheid geven ze verschillende verklaringen van de realiteit die niet exclusief en dus volkomen tegengesteld zijn, behalve wanneer men zich laat wijsmaken dat ze geldig zijn op dezelfde schaal.'⁷

De poging het ontwerp van een continue werkelijke ruimte te verenigen met administratieve, geografische en economische modellen die alleen relevant zijn binnen de logica van de schaal waarop ze werden geconcipieerd, kan om die reden grotendeels mislukken. De analyse van Les Ulis toont concreet aan hoe verschuivende schalen een beweging tussen de verschillende betekenissen van 'territorium' impliceren en het zodoende van een coherent studie-object transformeren in een puzzel, waarvan de stukjes niet in elkaar passen. Ze onthult ook een constante die is afgeleid van de betrokkenheid van verscheidene territoriale strata bij het ontwerpproces. De diagrammen die aan het begin van dit artikel werden gepresenteerd, zijn allemaal pogingen nieuwe ruimtelijke modellen te vinden of bestaande stedelijke patronen aan te wijzen,

die in staat zullen zijn te fungeren als plaatsen van sociale uitwisseling, die nieuwe economische ontwikkelingen zullen garanderen. Het eerste masterplan van Les Ulis stelt het ideale model voor van een stadscentrum dat middenin de nieuwe woonwijken ligt. Het centrum wordt verslagen door de lokale logica en blijft perifeer. De architecten tekenen vervolgens op schaal 1:500 een programatische aanpak die meer specifiek een reactie vormt op de gespleten geschiedenis van de locatie. Op schaal 1:200 wordt de hechtnaad die als stadscentrum fungeert, in gevaar gebracht door de bouw van een grote *supermarché*. Dit zorgt voor een breuk tussen het stadscentrum en de *supermarché*, waarvan de stad nog steeds niet is bekomen.

Hoewel de meeste inspanningen van Prieur en Camelot in het ontwerp van een stadscentrum zijn gaan zitten, zijn hun promenades en pleinen tegenwoordig leeg, terwijl de *supermarché* gonst van de bedrijvigheid van een mix van klanten, zowel uit de stad als via de afslagen van de autosnelweg. De belangrijkste kwestie, waarop de 'territoriale architectuur' zich nu wellicht zal moeten gaan richten, is hoe de introductie van 'territorium' in het ontwerpproces het begrip 'centraliteit' verdringt of opnieuw

an economist.⁶ The latter had chosen to frame his subject by looking at it over a long course of time, while the historians had given priority to a micro-historical approach. The conclusions they reached were diametrically opposed, but as Lepetit explains, they were the result of two studies conducted at two different scales: 'No more than a 1:25,000 map is truer than a map at 1:500,000, were the conclusions of the historians better than those of the economist. In truth, they give different explanations of reality that are not exclusive and thus diametrically opposed unless one is led to believe that they are valid on the same scale.'⁷

The attempt to reconcile the design of a continuous real space with administrative, geographic and economic models only relevant within the logic of the scale at which they were conceived can therefore be in large part unsuccessful. The analysis of Les Ulis concretely shows how shifting scales implies moving between different meanings of the territory, thus transforming it from a coherent object of study into a puzzle whose pieces don't fit together. It also reveals a constant derived from the involvement of various territorial strata in the design process. The diagrams presented at the beginning of this paper all seek to

find new spatial models or designate existing urban patterns that will be able to act as places of social exchange ensuring a new economic development.

The first master plan for Les Ulis reproduces the ideal model of a town centre sitting in the middle of the new housing districts. Defeated by local logic, the centre remains peripheral. The architects draw at 1:500, a programmatic line that responds more specifically to the divided history of the site. At 1:200, the suture acting as an urban centre is jeopardized by the construction of a large shopping mall. It creates a rupture between the urban and commercial centre from which the town has still not recovered.

Although most of Prieur and Camelot's efforts were put into the design of an urban centre, their promenades and squares are today empty, while the mall is buzzing with a mix of customers coming from town or stopping along the motorway. The main issue, upon which the architecture of the territory may now have to focus, is how has the introduction of the territory into the design process displaced or redefined the notion of centrality. For how much longer can metropolitan areas rely upon their old urban centres as meeting places? Can we

definieert. Hoe lang kunnen metropolitane gebieden er nog op vertrouwen dat hun oude stadscentra als ontmoetingsplaatsen zullen fungeren? Kunnen we winkelcentra, informele markten die onder hoge autosnelwegen en andere grote infrastructuur ontstaan, beschouwen als legitieme locaties voor sociale uitwisseling en publieke interactie? Welke middelen verschaft de architectuur van het territorium, of liever gezegd, welke middelen kan deze architectuur produceren, teneinde een publiek domein in stand te houden dat is gelegen op het kruispunt tussen politieke beslissingen en particuliere toeëigeningen van de ruimte?

Vertaling: InOtherWords, Maria van Tol

7 Ibid., 87.

consider shopping malls, informal markets sprouting under suspended motorways and other large structures as valid places for social exchange and public interaction? What tools does the architecture of the territory provide, or rather, does it allow for their fabrication, in order to sustain a public realm situated at the intersection between political decisions and private appropriations of space?

6 Bernard Lepetit, 'De l'échelle en histoire', in: Jacques Revel (ed.), *Jeux d'échelles* (Paris: Gallimard-Seuil, 1996), 71–94.

7 Ibid., 87 (translation S. Parvu).